

מצוות האכילה והסעודה בערב יום כיפור

אכילה וסעודה
מקור דין מצות הסעודה
הטעמים שכתב רבינו יונה
זמנה
שלא לכעוס...

אכילה וסעודה

קיימת מצות אכילה בערב יום הכיפורים, שנלמדת מהפסוק "בתשעה לחודש בערב תענו את נפשותיכם", ולמדו חז"ל מזה רמז שכל האוכל ושותה בתשיעי כאילו התענה תשיעי ועשירי. דנו בעניין מצוה זו אם היא מצוה מדאורייתא או מדרבנן, האם היא מתחילה כבר מהלילה, מה דין נשים בה, האם חייב בה חולה שפטור מהצום, ועוד נידונים שונים, ואכמ"ל. בכל אופן לגבי מצוה זו נראה לכאורה ברור שאין החיוב בה כפוף לגדר "אכילה" בהלכות אחרות, כגון שאין נצרך דוקא שיאכל כזית בכדי אכילת פרס, וגם מסתבר שאכילה גסה במקרה זה שמה אכילה, אלא העיקר שלמעשה יעסוק באכילה בערב יום כיפור¹.

אולם פחות ידוע שמלבד עיקר הדין הנ"ל², קיים דין נוסף³ בערב יום הכיפורים שמבואר בראשונים ובפוסקים, והוא המצוה לערוך בו סעודה. לכאורה עיקר החילוק בין אכילה לסעודה הוא שמצות האכילה כוונתה להרבות באכילה ולא דוקא לאכול בדרך חשיבות⁴, ואילו מצות סעודה משמעותה לאכול דרך קביעות וחשיבות, לפרוס

1 ולפי זה אפשר ליישב מה שדן ידידי הגר' מתתיהו גבאי שליט"א בספר בית מתתיהו ח"ג (ירושלים תשע"ט) סי' לט, וכן במאמרו בירחון 'האוצר' ניסן תש"פ, על דברי החת"ס בתשובותיו שאכילת מצוה היא המצוה היחידה שנשארה לנו מכל מצוות האכילה, והעיר שם גם על מצות "כל האוכל ושותה בתשיעי". ולדברינו לא קשיא על החת"ס, שהרי אין גדרה "אכילה" כבמצות אכילת מצוה, דוק. וראה מש"כ בס"ד בתגובה בירחון 'האוצר' אייר תש"פ.

2 יומא פרק שמיני. אמנם יש שם דרשה נוספת לגבי תוספת מחול על הקודש, וכבר דנו מדוע אפשר ללמוד למסקנה ולהלכה את שני הדברים האלו. ואכמ"ל.

3 ומסתבר שהוא מדרבנן (גם אם מצוות האכילה מהתורה), כדברי הברכת אליהו על הגר"א תחילת סי' תרד, או שהוא מצד מנהג ישראל, כמשמעות לשונו של בעל שיבולי הלקט המובא לקמן.

4 והיו גדולי ישראל שנהגו לאכול דבר כלשהו כל ערב יום כ"פ, ואפילו למצוץ סוכריות וכדומה (ראה במצויין במ"ב מהד' דרשו תחילת סי' תרד הערה 2, וכן בפסקי תשובות שם הערה 10).

מפה ולאכול דברים חשובים, טעימים ומשמחים, כגון אכילת פת, בשר ודגים⁵ וכו'. וז"ל שיבולי הלקט סי' שז: "הא למדת שמנהג הראשונים היה לקבוע סעודתם ולתקן מאכלים טובים וערבים ערב יום הכיפורים, וכן מנהג פשוט בישראל".

מקור דין מצות הסעודה

דין 'סעודה' בערב יום הכיפורים אינו מופיע בגמרא, אלא נמצא בחז"ל במעשה הידוע בחייט, שהובא בלשון ארמית במדרש בראשית רבה יא, ד (וכן בפסיקתא רבתי סי' כג במעט שינוי), והביאו הטור סי' תרד בלשון הקודש. עיקר המעשה הוא שחייט אחד קנה דג גדול וחשוב לכבוד הסעודה הזאת במחיר יקר מאוד, ומובא שם שאמר החייט למלך שמצד השמחה שאנחנו היהודים שמחים על כפרת העוונות ביום זה, ולהראות גם את בטחונו בכפרה, אנו מקפידים על סעודה מכובדת בערב יום כיפור. ומבואר שהחייט הקפיד דווקא על אכילת דג בסעודה זו, אע"פ שאת מצות האכילה אפשר לקיים בכל דבר אכילה.

ועוד משמע כך במשנה בחולין ה, ג: "בארבעה פרקים בשנה המוכר בהמה לחברו צריך להודיעו אִמָּה מכרתי לשחוט בתה מכרתי לשחוט, ואלו הן, ערב יום טוב האחרון של חג, וערב יום טוב הראשון של פסח, וערב עצרת, וערב ראש השנה, וכדברי רבי יוסי הגלילי אף ערב יום הכיפורים בגליל". ומבואר שבגליל נהגו לאכול בשר בהמה בערב יום הכיפורים, וגם לדעת חכמים ביארו המפרשים שאמנם לא נהגו לאכול בשר בקר, אבל נהגו לאכול בשר עוף שקל יותר להתעכל.

ובטור סי' תרד⁶ הביא תחילה את מצות האכילה בערב יום הכיפורים, ופירש טעמו כרש"י כדי להתחזק לצום וכו', ואח"כ הוסיף וכתב: "וכן נוהגין להרבות בו בסעודה, ומביא במדרש מעשה בשוטר העיר" וכו'. וכן לשון השו"ע שם: "מצוה לאכול בערב יום הכיפורים, ולהרבות בסעודה". ונראה שמש"כ "להרבות בסעודה" עיקר החידוש

5 ודנו בפרטים אלו בכמה מספרי זמננו, ראה מש"כ בספרים פסקי תשובות, נטעי גבריאל ומקראי קודש לרב הררי שליט"א. ועכ"פ גם אם אין חובה דוקא בפרטים אלו, מ"מ זהו היסוד, שצריך סעודה חשובה. עוד יש מנהגים שונים באכילה זו, כגון ללבוש כבר בגדי יו"פ, לבצוע על לחם משנה, לאכול חלות עגולות, לטבל את פרוסת המוציא בדבש, לאכול קרעפלך ועוד, ראה בספרים אלו, וחביבים מנהגי ישראל. ונציין גם לדברי הגר"ח פלגי' בספר "מועד לכל חיי" (טז, כז) שלא למלאות כריסו יותר מדי בסעודה זו, מפני שזה מפריע אח"כ לתפילה, וכ"כ ביסוד ושורש העבודה.

6 ומקור הדברים באביו הרא"ש (יומא פ"ח סי' כב): "וכן נהגו להרבות בסעודה ערב יום הכיפורים, כדאמרינן (חולין פג, א) וכדברי רבי יוסי הגלילי אף ערב יוה"כ בגליל, ובשאר מקומות חוץ מגליל לא היו מרבים בשחיתת בהמות אלא בעופות ובדברים אחרים, כדאמרינן בפרק קמא דתובות (דף ה, א) אלא מעתה (ערב) יום הכפורים שחל להיות בשני בשבת ידחה שמא ישחוט בן עוף. ואמרינן נמי במדרש מעשה בחייט אחד שקנה דג בערב יום הכפורים בדמים מרובים".

בזה הוא מצות הסעודה מלבד מצות האכילה, ובא לומר שאין די באכילה. וראה שם היטב בביאור הגר"א, ומה שכתב עליו יפה ובהרחבה הרה"ג ר' ברוך רקובר זצ"ל אב"ד חיפה בהערה בספר 'ברכת אליהו' להבחין בין אכילה לסעודה.⁷

מצוה זו של סעודת ערב יום הכיפורים חשובה וחביבה ביותר, וזהירים בה ישראל קדושים, וכמפורש בשו"ע להלכה. ומ"מ נראה מכך שלא הוזכרה מצוה זו בפירוש בגמרא שאין היא חובה גמורה, ואינה שווה ברמת חיובה למצות האכילה, ומי שאכל ושתה בערב יום הכיפורים בוודאי שקיים את עיקר המצוה. אולם קיימת מצוה נוספת, וכך נהוג בישראל בכל הדורות כבר מתקופת חז"ל, לקיים נוסף למצות האכילה גם סעודה, וראוי לנו לחבב מצוה זו ולהיזהר בה בכל היכולת.

הטעמים שכתב רבינו יונה

בספר שערי תשובה (שער ד סי' ח-י) כתב רבנו יונה שלושה טעמים למצות האכילה בערב יום כיפור:

אם עבר אדם על מצות לא תעשה ועשה תשובה, ידאג לעוונותיו, ויכסוף ויחכה להגיע ליום הכיפורים למען יתרצה אל השם יתברך, כי רצונו חיי הנפש והגוף וחי כל נוצר, כמו שנאמר (תהלים ל, ו): "חיים ברצונו". ועל כן אמרו רבותינו זכרונם לברכה כל הקובע סעודה בערב יום הכיפורים כאילו נצטוו להתענות תשיעי ועשירי והתענה בהם, כי **הראה שמחתו בהגיע זמן כפרתו**, ותהיה לו לעדה על דאגתו לאשמטו, ויגונותיו לעוונותיו. והשנית, כי בשאר ימים טובים אנחנו קובעים סעודה לשמחת המצוה, כי יגדל וישגא מאוד שכר השמחה על המצוות כמו שנאמר (דבה"א כט, יז) "ועתה עמך הנמצאו פה ראיתי בשמחה להתנדב לך", ונאמר (דברים כח, מז) "תחת אשר לא עבדת את ה' אלוקיך בשמחה ובטוב לבב". ומפני שהצום ביום הכיפורים, **נתחייבו לקבוע סעודה על שמחת המצוה בערב יום הכיפורים**. והשלישית, למען נחזק להרבות תפילה ותחנונים ביום הכיפורים, ולשית עצות בנפשנו על התשובה ועיקריה. לפי הטעמים הראשון והשני עיקר העניין הוא השמחה, וצריך לקבוע סעודה, ולטעם השלישי (שהוא כרש"י ביומא) עיקר העניין הוא האכילה כדי להתחזק

7 ידידי הרב מרדכי פטרפרינד שליט"א ציין לקובץ תבונות (ח"א עמ' תצ) שהובא שם מהגר"ר הלל זקס זצ"ל לענין מצות האכילה ביוהכ"פ שיש בזה שני דינים, האחד לאכול סעודה בערב יוהכ"פ שזה מדין יו"ט כמבואר ברבנו יונה ובתוס' (כתובות ה. ד"ה אלא מעתה) דהוי יום סליחה וכפרה, והשני לאכול כל היום (כמנהג הגר"ס זצ"ל שהיה אוכל כל היום צימוקים), וזה מהדרשה שכל האוכל בתשיעי כאילו התענה, שאכילתו במקום תענית. ומשמע לכאורה שכל אכילה נכללת בזה [ועיי"ש שהדין הראשון מתקיים רק ביום, והדין השני קיים אולי גם בלילה].

לקראת עבודת ה' ביום הכיפורים, ולאז דוקא קיום סעודה. ראוי לציין שרבינו יונה מביא בשם חז"ל: "כל הקובע סעודה בערב יום הכיפורים", ולפינו לא נמצא מפורש בחז"ל כך אלא רק "האוכל ושותה", וצ"ל שכוונתו שגדר חובת הסעודה יוצא לנו ממקומות אחרים בחז"ל.

זמנה

תחילת זמנה של מצות הסעודה לא התפרש בספרי הקדמונים. נראה ברור שאין חובה שתהיה סעודה זו דוקא סמוכה לצום כעין 'סעודה מפסקת', אע"פ שכך נמצא במקצת ספרים⁸ וכן הוא כידוע מנהג העולם. מי שיותר נוח לו לקיימה בשעות הבוקר, או יודע שכך הוא יהיה יותר בנחת ובשמחה במהלך היום, לכאורה אין מניעה שיאכל אותה מוקדם יותר במשך היום. בספר 'יסוד ושושן העבודה' מבואר שסעודה זו מקיימים עוד לפני תפילת מנחה ולפני הטבילה.

לגבי סוף זמנה חשוב לעורר להתחיל אותה מוקדם יחסית, כדי שיספיק לקיימה ברוממות⁹, בנחת¹⁰ ובשמחה, ויספיק לעשות אחריה עוד כמה וכמה דברים נחוצים לקראת יום הכיפורים¹¹. הרבה טועים בהערכת הזמן, ויש גם עניינים שפתאום קורים ולא נלקחו בחשבון, והחכם עיניו בראשו לקחת טווח ביטחון כדי שלא תיגרם תקלה. לענ"ד נראה שראוי להתחיל אותה לא יאוחר משעה וחצי לפני כניסת הצום.

8 השל"ה הקדוש (מסכת יומא פרק נר מצוה אות ח) כתב שהסעודה העיקרית היא בערב סמוך ללילה, מפני שטעם האכילה כדי להתחזק לצום, עיי"ש. אמנם לפי משמעות רבינו יונה והטור המובאים כאן זהו הטעם העיקרי לאכילה, אבל לסעודה זו יש גם טעמים אחרים, וממילא אין הכרח לדברי רבינו השל"ה, ודוק.

9 "יאכל כאוכל לפני המלך, והשולחן מלא דברי תורה ויראת שמים ביתר שאת מכל ימות השנה. ויאכל לשם מצוה, ככהן האוכל קדשים" (של"ה שם אות יג).

10 וכבר כתב המטה אפרים (תרח, א) על מה שקורה בפועל: "שאוכלין בחיפזון לפעמים".

11 ברכת המזון כראוי לערב יוכ"פ (ובמטה אפרים סי' תרח סע' ב זירז על אמירתה בכונה גדולה, עיי"ש), סידור השולחן והכנסת שיירי המאכלים למקרר (ראה בלוח דבר בעתו), צחצוח שיניים, ברכת הבנים, הכנת הטלית, החלפת נעליים, לעיתים כפרות למי שלא הספיק, כנ"ל חלוקת מחזורים, הדלקת נר יוכ"פ, והעיקר להגיע לבית הכנסת לתפילה זכה ולכל נדרי זמן סביר לפני השקיעה, וכמובן דין תוספת יוכ"פ. וראה במט"א שם סע' ג שזירזו על הדבר, ומנה חלק מהדברים שצריכים לעשות. וע"ע בספר סדר היום שכתב על שהות מסויימת בין הסעודה לתפילה, כדי שלא יבוא מתוך כרס מלאה לתפילה.

שלא לכעוס...

בשפת אמת ליום הכיפורים (תרס"ב) כתב: "איתא שהשטן מתגבר בערב יום כיפור¹² לפי שהיטב חרה לו אשר נצחו אותו ביום הזה", עיי"ש. וראיתי כעין זה בספר מועד לכל חי לר"ח פלאגי זצ"ל (סי' טז סע' לא) שהשטן בא על האדם "בכח גדול" בערב יום הכיפורים, כיון דביום הכיפורים אין לו רשות לקטרג¹³. וכתב על זה הרב אלימלך בידרמן שליט"א, שעיקר מה שהוא מנסה אז להכשילנו הוא במידת הכעס, "שהוא אבירייהו דעבודה זרה, שהרי אמרו כל הכועס כעובד עבודה זרה, וצריך להיזהר מאוד לברוח מן הכעס ביום הזה"¹⁴. והביא שם גם את דברי הצ"ח (בדרשותיו לשבת שובה, דרוש כד אות יב): "והנה מעשה שטן ביום הקדוש ערב יום הכיפורים רובם באים לידי כעס עבור דבר שטות... וגם הנר¹⁵ אינו צריך, שכבר הגדיל המדורה מדורת גיהנם, שכל הכועס כל מיני גיהנם שולטים בו"...

ונראה שאפשר להימנע מלחץ ומכעס בערב יום הכיפורים ע"י שידאג האדם בהקדם האפשרי שיהיה מוכן כל מה שהוא צריך לסעודה כנצרך וכרצונו, וגם שיהיה מוכן מראש לכך שלא הכל יתנהל באופן מושלם בזמן לחוץ זה.

ונסיים בדברי קודשו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל (מדבר שור, הדרוש העשירי), בהערותו על כך שהחטאים שחטאנו נעשו בעולם החומרי, ולעומת זאת ביום הכיפורים שהננו רוחניים לגמרי ודומים למלאכים ודאי שאיננו חוטאים, ואין בכך מעלה מיוחדת; לכן הבדיקה של התנהגותנו בעולם החומר מתקיימת בערב יום הכיפורים, בו הננו אוכלים ושותים הרבה ובכל זאת עושים הכל בקדושה ובהנהגה הראויה.

יה"ר שנוכח לקבל כראוי את שמחת ערב יום הכיפורים על כל דיניה ומנהגיה היקרים, ומתוך זה להתרומם לקדושתו הנוראה והנשגבה של יום הכיפורים עצמו.

12 המהדירים לשפ"א ציינו מקורו בספרים שונים של הבעש"ט.

13 בתוס' יו"ט (אבות ה, ה) הביא דברי החסיד ר"י יעבץ בפירושו שם, שדוקא בזמן מיוחד לטובה יש כנגד זה יותר תגבורת יצר הרע והשטן, עיי"ש. וכבר אמרו חז"ל שכל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו (סוכה נב, א), ו"סקבא דשתא ריגלא" (קידושין פא, א).

14 גליון באר הפרשה, עשי"ת ויוכ"פ תשע"ט, עמ' כז.

15 היו רגילים להדליק נר בבית הכנסת לכבוד יום הכיפורים.

